

حقیقہ سلطان

للالہ دارشعلیہ جزئیہ کردی سیکلہ بہرہ انجمیہ تہذیبیہ

باعتدال تحریر و نظارت استاد

سید محمد طاہر ہاشمی

تحقیق تالیف و تصحیح

محمد علی سلطان

جلد اول

نسخین شریعتی در تاریخ شہرہ ادبیات محلی بہشتوانہ زبان فارسی دہلیران

سلطانی، محمدعلی، ۱۳۳۶

حدیقه سلطانی: احوال و آثار شاعران برجسته کرد و کردی سرایان کرمانشاه از
عهد تیموری تا عصر حاضر/تحقیق، تألیف و تصحیح محمدعلی سلطانی. خط
استاد سید محمدطاهر هاشمی - تهران سها، ۱۳۸۴

ج ۵

۴۰۰۰۰ ریال

ISBN: 964-6254-36-5: (دوره)

ISBN: 964-6254-04-7: (ج ۱)

ISBN: 964-6254-31-4: (ج ۳) ۱۵۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا

ج ۳ (چاپ اول: ۱۳۷۹)

۱. شعر کردی - مجموعه ها ۲. شاعران ایرانی - کرمانشاهان - سرگذشته ۳.
شعر کرمانشاهی - مجموعه ها الف. هاشمی، محمدطاهر، خطاط، ۱۳۴۰ - ب.
عنوان. ج. عنوان. احوال و آثار شاعران برجسته کرد و کردی سرایان کرمانشاه از
عهد تیموری تا عصر حاضر.

نام کتاب : حدیقه سلطانی

تحقیق، تألیف، تصحیح : محمدعلی سلطانی

خط پیشگفتار : فریبا مقصودی

ناشر : سها

ترجمه متن : استاد سید محمدطاهر هاشمی

خط جلد : استاد عبدالله جواری

قطع : وزیری

تعداد صفحات : ۳۹۶ صفحه

امور رایانه : سها

چاپخانه و صحافی : محمد

تیراژ : ۱۲۰۰ جلد

فہرست اصحاب تراجم مذکور در این مجلد :

۱ - آغا عنایت	۱۶ - خانی ہر سینی
۲ - احمد داوآشی	۱۷ - خستہ خانقاہی
۳ - احمد کلاشی	۱۸ - خضر رود باری
۴ - الماسو کدولہ بی	۱۹ - خورشید نمار و انس
۵ - اللہ مراد ہر سینی	۲۰ - خیالی پاوی بی
۶ - ایل بیگی	۲۱ - دانیالی تنگکاهی
۷ - بہاء شمس پاوی بی	۲۲ - دبیر کلہڑ
۸ - پریشان دینوری	۲۳ - رشید یاسی گوزان
۹ - ترکہ میر	۲۴ - سعدوند
۱۰ - تیمور بانیا رانی	۲۵ - سیف اللہ دوچقایی
۱۱ - جلیلی زنگہ	۲۶ - سلطانی کلہڑ
۱۲ - جہان آرا پاوی بی	۲۷ - شامی
۱۳ - حبیب اللہ نفلینی	۲۸ - شارف ہر سینی
۱۴ - حیران ماہیدشتی	۲۹ - میرزا شفیع
۱۵ - خانای قبادی	

پیشگفتار مؤلف

نوکیله مصیبت ایام نستیم
چون صبح صد هزار گریان دیدیم
دیشکفتار این نوشتار کوله بار سخن پر بار بود اما آنجا که گذاری افتاده و را
گشاده نوشتم و یکایک از تمامی عزیزانی که به هر طریق در توسعه و تکمیل این
اثر یاریم دادند یاد می کردم آنچه که در طول این دوران بر سر اسر نقاط این ولایت
از علاقه مندان ده و بخش و شهرستان تا اساتید مشوق در سطح استان که
در سفر و حضر گریانه محبت کردند و دینغ نور زدند باشد شرح بر خورد ما و چهره ما.
در دما در بنهاد مشقات که خود متضمن فضلی متقل بود برشته تحریر در آوردم، اما
تسافانه یا خوشبختانه از آنجا که به قول انور پی:

هر قضائی که آن آسمان بارد گرچه بردگیری قضا باشد
برزین نارسیده می گوید خانه انور پے کجا باشد
در کنار و خیمانه و دیر انگریهای و دشمنه مهره های دست نشاند روبرو
و معلوم الحال بنام این پریشان احوال قره فال زدند و در بیت و حکم رمضان
المبارک است ^{۳۷} سال زندگی و اموال و تنوشش موشک و جال شد و پیشگفتا
فره نوز نیز که در میان فشیها و اوراق کتابخانه ام بود بکلی نابود گردید و دیگر مجال تحریر
و دوباره نیافتم حتی برای کتاب اول از تیه فهرست اعلام و فرهنگ لغات باز نماند
و تیه این قسمتها را در تمامی مجلدات به آخرین جلد و اگدا شتم چه نه زمان را مجال
و نه بنده را احوال آن بود علی ایحال با امید جبران این کمبود و خیالات آیدسته
از فرزندان خلف این سامان که می توانم بایاریشان برای بهره چه کاملتر و بهتر
ارائه نمودن این اثر که اولین تجربه نخستین گام در راه بقای آثار محلی کدنگانمان
در ایران میباشد در آینده عمل نمایم و با شکر از تمامی دوستان خرومند

داساید شفیقی که از کیمیاغریب مانوس و از ثلاث و ذهاب تا کنکها و رنید پیرایم بود
و صادقانه آنچه داشتند در کف اخلاص نهاده و به یاریم شافتند و با یار
از ایزد متعال که بجان مهلت داد تا آمال ایام صباوت را در جوانی جامه عمل
پوشانم این است کتاب اول این حدیقه را با مقدمه وزین و تحریر زرین و نظار
زرف بین استاد کرامی حضرت آقای سید محمد طاهر ماشی که با وجود کمالت
و یاری ایشان به انجام رسید تقدیم نمایم.

تابستان سال کبیرا رو سیصد و شصت و چهار - باختران

محمد علی سلطانی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ وَالصَّلَاةُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ وَالْأَمْرُ

مُقْتَضًى

بفلم: تخطا هر سینه‌ها شی

از اینکه قبل از اسلام در ایران نوشتن کما بی شیوع نکرده الشعر مبداء

بوده یانه: و یا طریقه روایت شعر، و اوزان شعر چگونه بوده است؟ اطلاع

دقیقی نداریم. لکن وزن اشعاری که در میان مردم گردن داول دارد و میشود

در عروض میزانی برای آن بدست آورد، مانند: «فَعْلُنْ فَعْلُنْ فَعْلُنْ» و یا

مفاعلاتن مفاعلاتن، و یا: «مُسْتَفْعِلَاتُنْ مُسْتَفْعِلَاتُنْ» در موزون:

نکردن افطار ازین کامل سوی و هنگون خیاله که بدل: یا: مفعولاتن

مفعولاتن در موزون: له سرب روی سنگی صغری له زلزله ای دور خضری

راین و وزن و چند وزن دیگر، شاید از اوزان قدیمه منداوله در سراسر

ایران عهد ساسانی و یا قسمتی از آن بوده است

مرحوم استاد جلال الدین هائی رحمه الله گوید: «آیا اشعار اولیه دارا

وزن بوده است یانه در بر فرض که دارای وزن نبوده است در چه وقت دارای

وزن شده است؟ جواب این سؤال بطور اخصار این است که: تشخیص وزن بمعنی
 شمولی و تمیز موزون از غیر موزون طبیعی بشر است و موزونیت بالذات ملائم باطبع
 انسانی است. انسان سالم نام و تمام چیزهای موزون را می پسندد و برنامه موزون ترجیح
 میدهد. وزن چیزی نیست که بدست یاری صفت برای بشر درست کرده باشند و آنکه الله
 با آن انس گرفته و در طبع او گوارا شده باشد بلکه المذاذ از موزون مقتضای آفرینش بشر
 نام الخلقه است. آدمیزاد بالطبع اگر شخصی را ببیند که یک چشم سفید و کوچک
 و کرد و چشم دیگرش سرخ و بزرگ و دراز باشد و همچنین یک برویش راست و پهن و
 دارای موهای زرد و بروی دیگرش کج و باریک و دارای موهای بنفش و همچنین یک دستش
 سطر و ناسرزانو و دارای ده انگشت و دست دیگرش لاغر و ناوسط پهلوی و دارای پنج
 انگشت باشد، تعجب میکند و در طبعش گوارا نیست، و بالعکس از ناسب و موزون^{ست}
 اندام و اعضای شخص متناسباً لاعضاء طبعاً الله میرد و در طبعش گوارا^{ست}.

و اما اعراب برای نگاه داشتن اشعار و ترجمه احوال شعراء حفاظ قوی
 حافظه پی داشته اند که شعر و تراجم را سینه بسینه می آورده اند. این رسم
 در بین شعراء جاهلیت و مخضرمین ادامه داشت. تا اینکه در قرن اول اسلام
 شعر شعراء حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم از آن جمله عبد الله

بن روحه و کعب بن مالک و حسان بن ثابت و کعب بن الزهیر رضی الله عنهم
در مطاوی تذکره ها و سیره ها جای گرفت ، و چون کُتبی که در سیره و مغازی
حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم تألیف یافته منضمین قد من
تدوین شعر در اسلام است لذا در اینجا اختصاراً بر رجال نخستین اصحاب سیر
و مغازی و تذکره اشعار می نمایم ، اولین کسانی که در سیره رسول خدا صلی الله
علیه و آله و سلم کتاب نوشتند عبارت اند از :

۱ - عُرْوَةُ فرزند زبیر بن عوام و اسماء بنت ابی بکر الصّدیق رضی الله عنهم

از بزرگان قریش و اَحد فقهائ سبعة ، متوفی سنه ۹۴ -

۲ - آبان بن عثمان دمی التوین رضی الله عنهما متوفی سنه ۱۰۵ -

۳ - شرحبیل بن سعد از موالی انصار -

۴ - وهب بن مُنبّه صنعانی ایرانی الاصل و زاده یکی از ایرانیانی که کسری

به یمنشان فرستاده بود ، متوفی سنه ۱۱۴ - این چهار از علماء قرن اول هجری می باشند

از طبقه دوم سه کس بتکالیف سیره نبویه اشهاد دارند :

۱ - عاصم بن قناده مدنی انصاری شیخ محمد بن اسحق ، و اخباری و علامه

در مغازی و متوفی سنه ۱۲۰ -

۲ - محمد بن مسلم بن عبید الله بن عبد الله بن شهاب الزهري مکی از بزرگان علماء

که دو هزار حدیث روایت دارد ، متوفی سنه ۱۲۴ .

۳ - عبد الله بن ابی بکر بن محمد بن عمرو بن خزیمه الانصاری شیخ امام مالک

و از اکابر علماء ، متوفی ۱۳۵ . وی شخصیتی است که عمر بن عبد العزیز جمع و ید ^{بن}

احادیث را از او تفاضل نمود .

بعد از این سه ، جمعی دیگر در قرن سیم و مغازی بن الیف پرداختند که

با نام ^{ترین} آنان این اشخاصند :

۱ - موسی بن عقبه مدنی متوفی ۱۴۱ .

۲ - مُمَرِّ بن راشد بصری یمنی متوفی سنه ۱۵۰ .

۳ - محمد بن اسحق بن یسار مطلبی متولد سنه ۸۵ در مدینه و متوفی سنه

۱۵۱ . که سیره و مغازی حضرت رسول اکرم را صلی الله علیه وآله وسلم

مشبعاً گرد آورده است . امام شافعی رضی الله عنه در بیان او گفته است :

« هر کس بخواند در مغازی بخرد باید عیال محمد بن اسحق است . »

۴ - محمد بن عمر بن واثق واثقی متوفی سنه ۲۰۷ .

بعد از این چهار نویسنده به محمد بن سعد صاحب کتاب طبقات الکبری

و کاتب و گردآورنده روایات وافدی متوفی در بغداد در سنه ۱۱۲۰، بسن ۶۲
سالی و زیاد بکائی ۱۸۳ و گردآورنده روایات ابن اسحق که اساس سیره ابن
هشام است.

بعد از این از ابو محمد عبد الملك بن هشام بن یحیی بن یزید بن معاوی بصری
مصری، از اجله نخاه و علماء انساب متوفی ۱۳ بیع الاول سنه ۲۱۸، که
صحبت امام شافعی را در مصر در یافتند بود سیره ابن اسحق را از حافظ ابی محمد
زیاد بن عبد الله بن الطفیل بکائی عامری کوخ که وفاتش را گفته ام روایت نمود و
کتاب سیره ابن هشام را بصورتی که امروز در دسترس است فراهم. در سیره ابن
هشام اشعار حسان بن ثابت و کعب بن مالک و عبد الله بن رواحه و جمعی دیگر
رضی الله عنهم آمده است. و این خود مقدمه ای برای الیف کتب تذکره الشعراء
شمار است که از این پس شروع شد.

پس از قرن اول و دوم هجری مهترین راجع و مصادر برای احوال و اشعار شعرا
عربی کتاب نیمه الدهر ثالیف ابو منصور عبد الملك بن محمد بن اسمعیل ثمالی نیشابوری
متولد ۲۵۰ و متوفی ۳۲۹ می باشد لا اله الا الله پیش از نیمه الدهر کتابهای دیگری
مانند حماسیات و طبقات الشعراء ابن قتیبه و طبقات الشعراء ابو عبد الله محمد بن
سهم

سلام جمعی و کتاب الاغانی ابوالفرج اصفهانی تألیف یافته بوده است» و دیگری
کتاب دمنه الفصیح تألیف حسین بن علی باخرزی متوفی ۴۳۷، و نیز کتاب بحر الادب،
یا فوت حموی متوفی در حلب سال ۶۲۹.

برای تحقیق احوال شاعران فارسی سرای ایران مهترین منابع قدیمه بدین قرار است:

- ۱- لغة القرن اسدی طوسی در بقول رضا فلیحان هدایت متوفی ۶۵۰^(۱).
- ۲- منافع الشعراء تألیف موفق الدوله ابوطاهر الخاوری از رجال دولت
سلجوقیه و متوفی قبل از سنه ۵۳۲ که نسخه اش نایاب است.
- ۳- چهار مقاله نظامی عروضی سمرقندی که در حدود سنه ۵۵۰ تألیف
شده است.

۴- کتاب لباب الالباب تألیف محمد عوف مؤلف سال ۶۱۸

پس از این دسته دولتشاه سمرقندی تذکره خود را در سنه ۸۹۲ پایان
بخشید. و آذربیکدی (حاج لطفعلی بیگ شاملو)، متولد ۱۱۳۴ و متوفی ۱۱۹۵
قری تذکره آشکدر را بنام کریمخان زند تألیف نمود. و ملا عبدالنبی خراسانی
قزوینی که تا سال ۱۰۴۱ قمری میزیسته، تذکره میخانه را در احوال و اشعار
شعرا ساسانی نامه سر بسال ۱۰۲۸ فراهم ساخت. و رضا فلیحان هدایت متولد

۱۵ محرم ۱۲۱۵ در طهران (و بقولی ۱۲۱۸) و متوفی ۱۲۸۸ قمری دوازدهمین
یعنی مجمع الفصحاء، و تذکره ریاض العارفین را بوجود آورد.

(۱) گویند نسخه یازدهم کتاب لابنه فی حقایق الادویه تألیف ابو منصور موقر بن علی
المروزی در مفردات طب بر زبان فارسی تألیف شده در زمان منصور بن فوح سامانی
(۳۵۰ - ۳۶۵) بخط اسدی موجود است که بسال ۴۴۷ آنرا نوشته و در پایان
کتاب نام خود را چنین آورده است: (علی بن احمد الاسدی الطوسی) و اسد مختص
شعری است نه نام قبیلہ ی.

و اما گردان نیز مانند اعراب سرگذشت شعراء و اشعار آنان را سینه بسینه
می آوردند . احمد رویین تن از مرید فریه کافی باغ روانسر و مفیم فریه تم تم روانسر
مؤلفی در سال ۱۳۲۳ شمسی و ۱۳۶۳ در سن هشتاد و پنج الی نود سالی ، از هوره چر
های بانام بود او مقدار کثیره از اشعار ، شاکه منصور ، ترکه ، حیدر
میرزا شفیع ، خانان ، سید یعقوب ، و چندین شاعر دیگر را که اکنون من آنرا
دانشن نامشان هستم در حفظ داشت . و سرگذشت بیشترشان را می دانست
و برای ما بازگو میکرد ، در صورتیکه ناخوانده بود . آنکه های هوره را مانند ، بایه
بالا دستانی ، کله و ده ر ، مجنونی ، لکنی ، سار و خانی ، پاوه موری ، اکبر خانی
و چند آنکه دیگر با (پاوه و ج) های معنی تصنیف های آنها در آن سن و سال بخو
می خواند . و نیز ملا محمد قبادی شاعر نابینا و میرزا فتح الله فمیم سنجابی شاعر
نابینا ، و میرزا احمد محمدی شاعر بخش روانسر را دیده ام که بیشتر اشعار خود^{شان را}
در حفظ داشتند ، حتی مرحوم میرزا احمد با اینکه با سواد بود اشعار خود را یاددا^{شت}
نیکرد ، یکسال حقیر در قزوینم و در اوقات فراغت در اختیارش گذاشتم و الحاح کردم که
مقداری از اشعار خود را یادداشت نماید ، و دیگر برای من گفت که این کار را انجام
داده است یا نه . رزم او را مان و تسخیر آنجا را در زمستان ۱۳۱۰ شمسی وسیله

فوی دولتی میرزا فتح الله فہیم پروژن شاہنامہ فردوسی بنظم آورده بود -
 میزان داستان را از محفوظات خود مرحوم فہیم یادداشت نموده ام و فریب سیصد
 بیت است.

تختین تذکرہ کی کہ برای شعراء فارسی سرای کرد نوشته شد تذکرہ بی
 بنام (حدیثہ امان اللہی) . تالیف این کتاب در امیرزا عبداللہ منشی باشتی
 سندجی در بین سالہای ۱۲۴۰ الی ۱۲۵۰ قمری شروع نموده و میخواستہ است
 آنرا بنام خسروخان ثانی مشہور بہ ناکام والی کردستان حدیثہ خسروی بنامد
 لکن قبل از پایان تالیف خسروخان درگذشتہ است . پس ازین متوالیہ
 سال ۱۲۶۵ کہ امان اللہ خان ثانی بہمت والی بلانزارع کردستان منصوب و رقیب
 اورضاقلخان ذوالبطمان بغدادی گردید منشی باشتی موقع را مغتنم شمرده
 تذکرہ مؤلفہ خود را بنام حدیثہ امان اللہی موسوم میسازد . این کتاب چہل
 و سہ کسر از شعراء سندج و سفر و نواحی را شامل است .

دومین تذکرہ کہ حاوی شعراء فارسی سرای کرد باختران و کردستان است
 کتابی است بنام حدیثہ الشعراء تالیف حاج میرزا احمد ایشک آغاسی دیوان کی شیراز
 کہ تالیف آنرا بامر سلطان مراد میرزا احسان السلطنہ حکمران باختران شروع نمود

ودائرة تحقیق خود را از باختران و کردستان فراز برده و برای تحقیق احوال علامه معروف
 کرد مرحوم ملا محمد مفتی زهاوی تخلص فیضی، در سال ۱۲۹۷ به بغداد رفته و
 مرحوم مفتی و فرزندش جمیل صدیقی را در سن بیست و سالمی بیدار و از اشعار فارسی
 پدر و پسر مقدار زیادی همراه آورده در حدیقه الشعر آه خویش درج نموده است
 این کتاب عده کثیری از شعراء کرد فارسی سلی باختران و کردستان و بلکه سایر
 مناطق کردتشن را در بردارد، و مع الاسف که تاکنون بچاپ نرسیده است.
 همچنین تذکره اقبالنامه در ترجمه شاعران باختران از مرحوم محمد باقر
 میرزای خسروی بنام اقبال الدوله حکمران باختران.

بهترین روش برای تذکره نگاری آن است که هر نویسنده ای ب تذکره شعراء
 منطقه و اسان خود را بنگارد. این کار را پنجاه سال پیش در میان کردان شروع
 شده است لکن بطور ناقص، مثلاً رفیق حلی از دانشمندان کرد در کتاب شعروادبیات
 کرد چند تن از شعراء شهر سلیمانیه و شهرهای دیگر را با خلاصه از ترجمه آنان
 آورده است بطور انتخابی و با در نظر گرفتن دوستی و رفاقت کما اینکه ناشاعری
 از رفقا، خود را بنام شاعر درج کرده است. سپس دانشمند محترم آقای سید
 علاء الدین سجادی کتاب شعروادبیات کرد را ناایف و طبع و نشر نمود. ایشان نیز در ترجمه

آن شاعران که برای هر کس شناخته شده اند و بنده و سرکار هم شرح حالشان را -
 بطور تفصیل میدانیم تحقیق و استقصا پرداخته ، و آن دسته از شعراء کرد را
 که لازم بود تحقیق بیشتری درباره شان بشود بطور سیاهه ذکر نموده گذشته
 است . مرحوم شاکری نیز برای باختران تذکرة الشعراء تزیین داده فاما تذکرة
 آن مرحوم نیز نافصل است زیرا اولاً حاوی شعر شعراء کردی سرانست و ثانیاً
 از میان فارسی سرایان هم شعراء مخصوصی را آورده است . پس از سیزده سال
 تحقیق و اخیر اشعار ادیب و فاضل ادیب جوان آقای محمد علی سلطانى سلمة الله تعالی
 و شکر مساعیه ، تذکرة حاضر را برای سرایندگان حومه اشان باختران ^{سبکی} باج
 دلبپذیر و اسلوبی زیبا و نثری روان و گوارا و عباراتی سرور انگیز و آراسته بچشنا
 ادبی ندوین و تالیف نموده است که دارای مزایای بس عالی و مفید می باشد ؛ اولاً
 نامحدود امکان در ترجمه شاعر و حالات و ولادت و وفات و استقصا و بعمل
 آورده است ، ثانیاً مؤلف گرامی وقفه الله تعالی شعران جمع از شعراء از که چاپ
 و انتشار دیوانشان بعید الاحتمال است بحد کافی در این تذکرة جای داده و بر
 استفاده خوانندگان افزوده است . ثالثاً لغتنامه از لغات کردی برای آن
 تزیین داده که فارسی زبانان غیر آشنا میتوانند از آن بهره مند شوند .

می بود که در مقدمه این اثر بسیار نفیس خوشن را کمالیوشانه ادای کرم
 اقامه فرصت این مجال را نداد . خوشحانه و نعم این جوان فاضل و کوشار اثر
 آثار مفیدتری که در دست نالیف دارند توفیق رفیق گردانا دهنه و فضله .

وصلی الله علی سیدنا محمد و آله و عترته الطاهرین

الهیه باختران تاریخ ۱۸ شهر رمضان المبارک سنه ۱۳۶۳

محمد طاهر سیدزاده هاشمی